

УДК 159.923.2-053.6

ЯНОВСЬКА Тамара Анатоліївна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті аналізуються психологічні особливості становлення ідентичності в дітей підліткового віку. Розглядаються поняття ідентичності та психологічні особливості психічного розвитку підлітків. Як знаряддя психологічної науки у статті описані методи дослідження психологічних особливостей становлення ідентичності дітей підліткового віку, а саме дослідження змістовних характеристик ідентичності підлітків (міри врівноваженості, самооцінки ідентичності, статевої ідентичності, рефлексії, видів валентності ідентичності); дослідження самооцінки і потреб підлітків. У статті підкреслюється, що отримання результатів дослідження психологічних особливостей становлення ідентичності підлітків має виняткове значення для детермінування особливостей їхнього самосприйняття та самоконтролю, відношення до інших людей і поведінки особистості.

***Ключові слова:** підлітковий вік, ідентичність, самооцінка, рефлексія, самовизначення, самосприйняття.*

Постановка проблеми. Ідентичність являє собою усвідомлення самототожності, цілісності та неперервності в часі власної особистості. Питання змісту та механізмів становлення ідентичності розглядали багато авторів (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Р. Кеттел, Р. Бернс, К. Роджерс, Е. Фромм). Ідентичність визначається як центральний конструкт самосвідомості, що детермінує особливості самосприйняття та самоконтролю, ставлення до інших людей та поведінку особистості. Механізмом формування ідентичності в онтогенезі є ідентифікація як процес самоототожнення з іншою людиною, групою та цінностями, що існують у суспільстві. Тобто,

становлення ідентичності відбувається в суспільному контексті з урахуванням всіх обставин життя конкретної людини [1, с.8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать дослідження вітчизняних і зарубіжних дослідників (Є. Дюркгейм, Л. Шнейдер, С. Московічі, Л. Путилова, Г. Андреєва, А. Кузьмін, Д. Орлов), важливою умовою становлення особистості є її розвиток через досягнення ідентичності. Сучасна тенденція розвитку психології полягає в переході від структурного вивчення особистості до аналізу її функціонування як динамічної системи, що актуалізує значущість дослідження ідентичності. Актуальності на сьогоднішній день набуває питання формування та розвитку особистості, становлення її ідентичності, адже, в умовах сучасного українського суспільства питання про формування особистості, становлення її ціннісно-сміслової сфери, навичок цілепокладання та діяльного становлення до свого життя є важливим.

У вітчизняній психології ідентичності як складовій самосвідомості та ідентифікації, як процесу та механізму соціалізації особистості присвячено праці Н. Антонової, Т. Буякас, О. Васильченко, О. Винославської, О. Донченко, В. Зливкова, О.М. Ічанської, К.В. Коростеліної, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко та ін. У цих дослідженнях ідентичність визначено як: динамічну систему, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини й має складну ієрархічну структуру; усвідомлення і оцінювання особистістю своєї належності до соціальної групи (чи категорії); ґрунтовно засвоєний і суб'єктивно набутий образ себе в усьому багатстві ставлення особистості до навколишнього світу, почуття відповідності й стабільності володіння власним Я незалежно від його змін і ситуацій [2, с.23].

У науковому доробку Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна акцентовано на потребі вивчення умов збереження особистістю самототожності в процесі становлення. О.М. Леонт'єв обґрунтував актуальність даної проблеми існуванням взаємозв'язку між психофізіологічною мінливістю людини та її

стійкістю як особистості. Д.Й. Фельдштейн пов'язував становлення ідентичності зі вдалою соціалізацією та індивідуалізацією особистості [3, с.29; 4, с.11].

Становлення ідентичності відбувається протягом всього життя людини, починаючи з раннього дитинства. Сензитивним періодом формування адекватної ідентичності є підлітковий вік, коли відбувається концентрація емоцій, інтелектуальних і вольових зусиль на цьому процесі. Як зазначає І.С. Кон, підлітковість – це фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, а з другого – досягнення соціальної зрілості [6, с.101]. Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, в котрій відображається нова життєва позиція в ставленні до себе, людей і світу в цілому. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання і афектні реакції.

Ставлення старших підлітків до своїх вчинків більш свідоме. Вони вже схильні до самоаналізу, хоч ще не завжди здатні справитись з ним. Їх вже цікавить не лише зовнішня сторона життя дорослих, але й їх внутрішній світ, духовні якості. Розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в самооцінці підлітка, в його оцінці ефективності різних видів своєї діяльності та своїх стосунків з дорослими і однолітками. Механізмом розвитку самосвідомості виступає рефлексія. Самооцінка в цьому віці набуває не меншого значення, ніж оцінки дорослих, перетворюючись у надзвичайно важливий мотив поведінки. Переважна орієнтація підлітка на самооцінку пов'язана передусім з його прагненням до самостійності та незалежності, із самоповагою, вимогливістю до себе [5, с.44; 7, с.12].

Постановка завдань. Мета дослідження полягає в теоретичній характеристиці та емпіричному дослідженні особливостей формування ідентичності у підлітковому віці.

Об'єктом дослідження виступає ідентичність особистості.

Предметом є ідентичність особистості у підлітковому віці.

Відповідно до поставленої мети, сформульованих об'єкту та предмету дослідження визначено наступні **завдання**:

1. Проаналізувати і узагальнити існуючі підходи в психології до поняття ідентичності особистості.

2. Охарактеризувати особливості формування ідентичності в підлітків.

3. Описати методичну процедуру дослідження особливостей ідентичності підлітків;

4. Емпірично дослідити особливості становлення ідентичності у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми розвитку ідентичності в підлітковому віці підтвердив актуальність її емпіричного дослідження. В дослідженні взяли участь 30 підлітків.

Дослідження змістовних характеристик ідентичності підлітків проводилося за допомогою теста «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т.В. Румянцевої).

Таблиця 1

Результати дослідження міри урівноваженості підлітків

Досліджувані	Емоційно-полярний тип		Урівноважений тип		Сумнівний тип	
	N	%	N	%	N	%
30	28	93	2	7	0	0

Згідно табл.1, 93% підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості, 7% – урівноважений і зовсім не властивий сумнівний тип. Це пояснюється тим, що для більшості підлітків (93%) характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані. Це, як правило, емоційно-виразні

люди, у яких стосунки з іншими людьми сильно залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається.

Невелика кількість підлітків (7%) мають велику стресостійкість. Вони швидше вирішують конфліктні ситуації, вміють підтримувати конструктивні стосунки з різними людьми: і з тими, які їм в цілому подобаються, і з тими, що у них не викликають глибокої симпатії. Відсутність сумнівного типу може свідчити про відсутність певних криз у житті підлітків і про достатню рішучість у прийнятті рішень.

Таблиця 2

Результати дослідження самооцінки ідентичності у підлітків

Дослід- жувані	Адекватна		Нестійка		Занижена		Завищена	
	N	%	N	%	N	%	N	%
30	13	43	12	40	2	6	3	10

Згідно табл. 2, більшість підлітків (43%) мають адекватну самооцінку ідентичності. Найменш виражена (6%) занижена самооцінка ідентичності. Це свідчить про те, що велика кількість підлітків реалістично усвідомлюють свої позитивні та негативні сторони, ставлять перед собою реалістичні завдання. Вони виявляють невимушену поведінку, задоволення собою та оточуючими. Занижена самооцінка полягає у високій критичності стосовно власних дій.

При прямому позначенні статі переважає нейтральна форма (100%), тобто підлітки проявляють рефлексивну позицію. Це пояснюється тим, що в цей період інтенсивно засвоюються стереотипи поведінки, пов'язані з усвідомленням своєї статевої приналежності. При непрямому позначенні статі підлітки виражаються через соціальні ролі. Вираження через закінчення більше притаманне жіночій статі. Можна говорити про сформованість позитивної статевої ідентичності, можливе різноманіття рольової поведінки, прийняття своєї привабливості

як представника статі. Це дозволяє робити сприятливий прогноз щодо успішності встановлення і підтримки партнерських взаємин з іншими людьми.

Таблиця 3

Результати дослідження рефлексії в підлітків

Дослід- жувані	Рівні рефлексії					
	Низький		Середній		Високий	
	N	%	N	%	N	%
30	3	10	22	73	5	17

Згідно отриманих результатів, більшості підлітків (73%) притаманний середній рівень рефлексії. Це пояснюється тим, що новоутворенням підліткового віку є розвиток рефлексії. Підлітковий вік є допитливим і шукаючим саме переживань свого нового «Я». Рефлексія являє собою мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, здібностей, характеру, стосунків тощо. Особливістю рефлексії є здатність дивитися на речі, події ніби з погляду іншого. Для деяких підлітків (10%) властивий низький рівень рефлексії. Це пояснюється тим, що в них слабо розвинена здатність неодноразово звертатися до початку своїх дій, думок, вміння стати на позицію стороннього спостерігача, міркувати над тим, що ти робиш, як пізнаєш, в тому числі і самого себе.

Таблиця 4

Результати дослідження видів валентності ідентичності в підлітковому віці

Дослід- жувані	Види валентності ідентичності							
	Негативна		Нейтральна		Позитивна		Завищена	
	N	%	N	%	N	%	N	%
30	2	7	13	43	12	40	3	10

Згідно результатів, для більшої кількості досліджуваних (43%) притаманна нейтральна валентність ідентичності. Це свідчить про те, що в них спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями, або під час самоопису яскраво не виявляється жоден емоційний тон. Найменш виражена (7%) негативна валентність, тобто у цих підлітків переважають негативні категорії при описі власної ідентичності. Це неадаптовані стани ідентичності. Вони пов'язані з імпульсивністю, непостійністю, тривожністю, депресивністю, невпевненістю у своїх силах, стриманістю, боязкістю.

Таблиця 5

Результати дослідження ідентифікаційних характеристик

Досліджувані	Ідентифікаційні характеристики													
	«Соціальне Я»		«Комунікативне Я»		«Матеріальне Я»		«Фізичне Я»		«Діяльнісне Я»		«Перспективне Я»		«Рефлексивне Я»	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
30	30	100	21	70	2	7	14	47	12	40	16	53	17	57

Згідно табл. 5, серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «Соціальне Я». Це говорить про те, що підлітки переважно можуть прямо позначати свою стать, через учбово-професійну рольову позицію, сімейну приналежність, етнічно-релігійну ідентичність, світоглядну. В усіх підлітків були присутні такі характеристики. Найменш виражене (7%) «Матеріальне Я». Це говорить про те, що невелика кількість підлітків описує себе через певні матеріальні блага, через свою забезпеченість.

Дослідження самооцінки та домагань підлітків проводилося за допомогою методики дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С. Рубінштейн).

Таблиця 6

Результати дослідження самооцінки та рівня домагань

Дослід- жувані	Рівні самооцінки						Рівні домагань					
	низький		середній		високий		низький		середній		високий	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
30	6	20	14	47	10	33	5	17	15	50	10	33

Згідно отриманих результатів, 33% підліткам властивий високий рівень самооцінки, 47% – середній і 20% – низький рівень самооцінки. Це пояснюється тим, що підлітки оцінюють не тільки окремі риси характеру, а й свою особистість загалом. Вони виявляють певну соціальну зрілість, усвідомлюють себе готовими до життя особистостями. Це сприяє становленню їхньої об'єктивності. Підліток відчуває підвищену потребу в схваленні і визнанні друзями. Тому він активно шукає таке оточення, де відчуває позитивне ставлення до себе, своїх вчинків, має змогу переконатися, що він доросла, самостійна людина. Підлітки з низькою самооцінкою (20%) невпевнені у собі, замкнуті, боязкі, уникають спілкування, з високою самооцінкою (33%) – часто необґрунтовано самовпевнені, зверхні, не рахуються з думками оточуючих людей. Найбільш прийнятною є середня самооцінка (47%), коли діти адекватно оцінюють власні можливості.

Для 50% підлітків характерний адекватний рівень домагань, для 17% – низький рівень і для 33% – високий рівень. Тобто, більшість підлітків (50%) ставлять до себе та оточуючих реальні вимоги, які ґрунтуються на аналізі, а не на емоційних потребах. На рівень домагань підлітка впливає визнання його можливостей як значущими іншими, так і собою. Високий рівень домагань підлітків пояснюється особливостями їхньої психіки, коли актуальним є підтримання свого Я, своєї самооцінки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху. У даному випадку можна простежити взаємозв'язок між

рівнем домагань і самооцінкою підлітків. Чим вища самооцінка підлітка, тим вищий у нього рівень домагань і навпаки. Підлітки з адекватним рівнем домагань мають середню самооцінку, тобто вони висувають адекватні вимоги, реально оцінюючи власні сили і можливості.

Дослідження рівня домагань підлітків проводилося за допомогою методики Хоппе.

Таблиця 7

Результати дослідження рівня домагань

Дослі- джувані	Рівні домагань					
	Низький		Помірний		Високий	
	N	%	N	%	N	%
30	3	10	22	73	5	17

Згідно табл. 7, для 73% підлітків характерний помірний рівень домагань, для 3% – низький рівень і для 17% – високий рівень. Це свідчить про те, що більшість підлітків (73%) впевнені в собі, товариські, які не шукають самоствердження, налаштовані на успіх, тобто такі, що розраховують міру своїх зусиль та здатність зіставити міру своїх зусиль з цінністю досягнутого. Вони висувають адекватні вимоги, реально оцінюючи власні сили і можливості. Високий рівень домагань підлітків (17%) пояснюється особливостями їхньої психіки, коли актуальним є підтримання свого Я, своєї самооцінки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху. Низький рівень домагань підлітків (3%) залежить у більшості від установки на невдачу. У них часто бувають неясними плани на майбутнє. Зазвичай вони орієнтовані на підлеглість та часто проявляють безпомічність. Однією з проблем таких людей може стати планування своїх дій найближчим часом та співставлення їх із перспективою. Рівень домагань характеризує ступінь труднощів тих цілей, до яких прагне людина і досягнення яких представляється їй привабливим і можливим. На рівень домагань впливає динаміка удач і невдач на життєвому шляху, динаміка успіху в конкретній діяльності. Формування рівня

домагань визначається не тільки передбаченням успіху або невдачі, але й, головню, обліком і оцінкою минулих успіхів та невдач.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Емпірично встановлено, що підліткам властивий емоційно-полярний тип міри урівноваженості. Їм характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані. Це емоційно-виразні люди, у яких стосунки з іншими людьми сильно залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається. Невелика кількість підлітків швидше вирішують конфліктні ситуації, вміють підтримувати конструктивні стосунки з різними людьми: і з тими, які їм в цілому подобаються, і з тими, які у них не викликають глибокої симпатії.

Більшість підлітків мають адекватну самооцінку ідентичності, вони реалістично усвідомлюють свої позитивні та негативні сторони, ставлять перед собою реалістичні завдання. Самооцінка є емоційно-оціночною складовою Я-концепції, відображає ставлення до себе та своєї діяльності, ступінь самоповаги, відчуття власної цінності. Умовою розвитку самооцінки є спілкування з оточуючими, власна діяльність людини, співставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї праці, шляхом порівняння себе з іншими. Самооцінка ідентичності носить суб'єктивний характер, виражає ступінь реальних та ідеальних прагнень.

Статева ідентичність являє собою змістоформуєчий елемент особистості, що впливає на мислення та поведінку особистості, має когнітивно-афективну природу, включає у себе знання про себе, як про особистість, що належить до жіночої або чоловічої статі. При прямому позначенні статі переважає нейтральна форма, тобто підлітки проявляють рефлексивну позицію. Це пояснюється тим, що в цей період інтенсивно засвоюються стереотипи поведінки, пов'язані з усвідомленням своєї статевої приналежності. При непрямому позначенні статі підлітки виражаються через соціальні ролі. Вираження через закінчення більше притаманне жіночій статі. Переважно можна

говорити про сформованість позитивної статевої ідентичності, можливе різноманіття рольової поведінки, прийнятті своєї привабливості як представника статі. Валентність ідентичності – емоційно-оціночний фон ідентифікаційних характеристик у самоописі ідентичності. Для більшості підлітків притаманна нейтральна валентність ідентичності, тобто у них може спостерігатися рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями. Негативною валентність ідентичності вважається тоді, коли переважають негативні категорії при описі власної ідентичності. Серед ідентифікаційних характеристик переважає показник «Соціальне Я». Підлітки переважно можуть прямо позначати свою стать, через учбово-професійну рольову позицію, сімейну приналежність, етнічно-релігійну ідентичність, світоглядну.

Переважання середнього рівня самооцінки свідчить про те, що підлітки оцінюють не тільки окремі риси характеру, а й свою особистість загалом. Вони виявляють певну соціальну зрілість, усвідомлюють себе готовими до життя особистостями. Це сприяє становленню її об'єктивності. Підліток відчуває підвищену потребу у схваленні і визнанні друзями. Тому він активно шукає таке оточення, в якому відчуває позитивне ставлення до себе, своїх учинків, має змогу переконатися, що він доросла, самостійна людина. Підлітки з низькою самооцінкою невпевнені у собі, замкнуті, боязкі, уникають спілкування, з високою самооцінкою – часто необґрунтовано самовпевнені, зверхні, не рахуються з думками оточуючих людей.

Список використаних джерел

1. Алексеева А.В. Идентичность: особенности становления в подростковом возрасте / А.В. Алексеева // Журнал практического психолога. – 1999. – № 1. – С. 6–10.
2. Иванова Н.Л. Проблема социальной идентичности в психологических исследованиях / Н.Л. Иванова // Мир психологии. – 2012. – № 1. – С. 18–27.

3. Мачинський О.В. До проблеми ідентифікації особистості / О.В. Мачинський // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №7. – С.28–30.

4. Москаленко В. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості / В. Москаленко, Т. Зеленська // Соціальна психологія. – 2011. – № 2. – С. 3–17.

5. Потапчук Т. Становлення ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Т. Потапчук // Вища школа. – 2012. – № 7. – С. 40–46.

6. Труфанова Е.О. Идентичность и Я / Е.О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. – №6. – С.95–105.

7. Яценко Л.Д. Особливості самооцінки у підлітковому віці / Л.Д. Яценко // Психолог. – 2006. – №5. – С. 10–14.

Т.А. Яновская

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ У ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

В статье анализируются психологические особенности становления идентичности у детей подросткового возраста. Рассматриваются понятия идентичности и психологические особенности психического развития подростков.

В качестве орудия психологической науки в статье описаны методы исследования особенностей становления идентичности детей подросткового возраста, а именно: исследование содержательных характеристик идентичности подростков (меры уравновешенности, самооценки идентичности, половой идентичности, рефлексии, видов валентности идентичности); исследование самооценки и потребностей подростков.

В статье подчёркивается, что получение результатов исследования особенностей становления идентичности подростков имеет исключительное значение для детерминирования особенностей их самовосприятия и самоконтроля, отношения к другим людям и поведения личности.

Ключевые слова: *подростковый возраст, идентичность, самооценка, рефлексия, самоопределение, самовосприятие.*

Т. Yanovska

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IDENTITY FORMATION OF CHILDREN IN ADOLESCENCE

The psychological features of identity formation of children in adolescence are analyzed in this article. The concepts of identity and psychological features of mental development of adolescents are considered. Identity is defined as a central construct of consciousness that determines the features of self-perception and self-control, attitude to others and individual behavior. The mechanism of identity

formation in ontogenesis is identification as a process of self-identification with another person, group, and values that exist in society.

An important condition of personality formation is its development through the achievement of identity. The formation of identity occurs throughout life, from early childhood. Sensitive period of adequate identity formation is adolescence, when there is a concentration of emotion, intellectual and volitional effort.

As an instrument of psychological science methods of psychological features of identity formation of children in adolescence are described in the article, namely research of content characteristics of adolescents' identity (measure balance, self-esteem of identity, sexual identity, reflection, types of valence identity); research of self-esteem and needs of adolescents.

The article emphasizes that the results of psychological features of identity formation of children in adolescence research are exceptionally important for features determination of their self-perception and self-control, attitude to others and individual behavior. It is found empirically that adolescent has emotional-polar measure of balance type. Maximalist in estimates, changes in emotional state are typical for adolescents. Most adolescents have adequate identity self-esteem, they realistically aware of their positive and negative sides, set themselves realistic objectives. Most adolescents have neutral valence identity, it means they may experience balance between positive and negative self-identity.

Key words: *adolescence, identity, self-esteem, reflection, self-determination, self-perception.*

Надійшла до редакції 08.06.2015 р.